

УДК 343:349.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.111>

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ «БУРШТИНОВИМ» ЗЛОВЖИВАННЯМ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ¹

Мовчан Р.О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0003-2074-8895

Дудоров О.О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4860-0681

Мовчан Р.О., Дудоров О.О. Правові засоби протидії «бурштиновим» зловживанням: проблеми застосування та оптимізації.

Статтю присвячено висвітленню окремих проблем, пов'язаних із застосуванням кримінально-правових засобів щодо осіб, які вчиняють передбачене ст. 240¹ КК України незаконне видобування, збут, придбання, передачу, пересилання, перевезення, переробку бурштину, та із вдосконаленням таких засобів. Наголос зроблено на вивченні відповідної судової практики.

Аргументовано положення про необхідність диференціації кримінальної відповідальності за незаконні дії з бурштином залежно від групових форм співучасті. Доведено, що пропонуване вдосконалення ст. 240¹ КК України узгоджується з усталеними у правничій науці вимогами до конструювання кваліфікованих складів кримінальних правопорушень.

Підтримано теоретичну позицію, згідно з якою, якщо відповідний склад кримінального правопорушення не передбачає таких ознак, як його вчинення за попередньою змовою групою осіб та організованою групою, то кваліфікація вчиненого організатором та учасниками групи має здійснюватися з посиланням у формулі кваліфікації на ч. 2 або ч. 3 ст. 28 КК України із включенням до юридичного формулювання обвинувачення характеристики «вчинене за попередньою змовою групою» або «вчинене організованою групою».

На підставі вивчення матеріалів судової практики констатовано розповсюдженість звільнення осіб, які вчиняють аналізований злочин, від відбування покарання (ст. 75 КК України), пока-

зано недосконалість санкцій ст. 240¹ КК України, висловлено міркування щодо їх оптимізації, а саме закріплення в ч. 1 ст. 240¹ КК України штрафу як безальтернативного основного покарання, а в ч. 2 і ч. 3 цієї статті – альтернативних покарань у виді штрафу та позбавлення волі на певний строк.

Продемонстровано недосконалість судової практики, пов'язаної із забезпеченням індивідуалізації кримінальної відповідальності за «бурштинові» делікти, – призначення штрафу як основного виду покарання у мінімальному розмірі і неврахування ролі, характеру та ступеня участі кожного зі співучасників у вчиненні кримінального правопорушення.

Ключові слова: правові засоби, правозастосування, санкція, бурштин, незаконні дії, форми співучасті, диференціація відповідальності, кримінальні правопорушення проти довкілля, покарання, звільнення від відбування покарання.

Movchan R.A., Dudorov O.O. Legal remedies against amber abuse: problems of implementation and optimization.

The article is devoted to the coverage of certain problems related to the use of criminal legal means against persons who commit the crimes provided for in Art. 240¹ of the Criminal Code of Ukraine illegal extraction, sale, acquisition, transfer, forwarding, transportation, processing of amber, and with the improvement of such means. Emphasis is placed on the study of relevant judicial practice.

The provision on the need to differentiate criminal responsibility for illegal actions with amber

¹ Стаття підготовлена в межах виконання проекту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

depending on group forms of complicity is argued. It is proved that the proposed improvement of Art. 2401 of the Criminal Code of Ukraine will be consistent with the requirements established in jurisprudence for the construction of qualified compositions of criminal offenses.

The theoretical position is supported, according to which, if the relevant composition of the criminal offense does not include such features as its commission by a group of persons and an organized group, then the qualification of the offense committed by the organizer and members of the group should be carried out with a reference in the qualification formula to part 2 or part 3 st. 28 of the Criminal Code of Ukraine with the inclusion in the legal wording of the indictment of the characteristics «committed by a prior conspiracy by a group» or «committed by an organized group.»

Based on the study of judicial practice materials, it has been established that the exemption of persons who commit the analyzed crime from serving a sentence is widespread (Article 75 of the Criminal Code of Ukraine), and the imperfection of the sanctions of Article 2401 of the Criminal Code of Ukraine, considerations were expressed regarding their optimization, namely the consolidation in Part 1 of Art. 2401 of the Criminal Code of Ukraine provides for a fine as the non-alternative main punishment, and in Part 2 and Part 3 of this article - alternative punishments in the form of a fine and imprisonment for a certain period.

The imperfection of judicial practice related to ensuring the individualization of criminal responsibility for «amber» torts has been demonstrated - the imposition of a fine as the main type of punishment in the minimum amount and failure to take into account the role, nature and degree of participation of each of the accomplices in the commission of a criminal offense.

Key words: legal means, law enforcement, sanction, amber, illegal actions, forms of complicity, differentiation of responsibility, criminal offenses against the environment, punishment, exemption from punishment.

Постановка проблеми. Вже більше двох років в Україні триває повномасштабна війна з РФ. За цей час докільля у нашій країні зазнало непоправних збитків. За даними першого заступника керівника Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України О. Краснолуцького, сума збитків, завданих докільлю з початку відкритого вторгнення ворога, станом на липень 2024 р. становить понад 2 трлн грн, з яких 29,2 млрд дол. – збитки внаслідок забруднення атмосферного повітря, 24,6 млрд дол. – землі, 1,6 млрд дол. – водних ресурсів. Не може не вражати й озвучена чиновником інформація

про те, що загалом в Україні знаходиться 527 тис. т відходів від знищеної російської техніки, а також зафіксовано 55,9 тис. т викидів шкідливих речовин в атмосферу [1].

Утім, як не прикро це визнавати, під час війни серйозну шкоду докільлю завдають не лише відповідні дії агресора (передусім його воєнні злочини), а й кримінально протиправні вчинки окремих наших співвітчизників. Так, за інформацією Офісу Генерального прокурора, серед усіх деліктів, норми про які консолідовано у межах розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) «Кримінальні правопорушення проти довкілля», одним із найбільш поширених у воєнні роки є передбачене ст. 240¹ незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину. Так, лише у 2022 р. було відкрито 110 кримінальних проваджень відповідної категорії, розслідування яких у 59 випадках завершилося врученням повідомлення про підозру, а ще в 50 – направленням обвинувального акту до суду; у 2023 р. ці показники очікувано зросли – їх співвідношення склало вже 175, 99 та 62 провадження, відповідно.

Зважаючи на її значущість, авторами Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом від 28 лютого 2019 р., окрема увага звертається на проблему масового нелегального видобування бурштину та інших корисних копалин. Знищення родючого шару ґрунту, порушення цілісності геологічних пластів, збіднення бурштиноносних надр, забруднення вод унаслідок роботи мотопомп, зміна гідрологічного режиму боліт, лісів та озер, що позначаються на мікрокліматичних змінах у «бурштинових» регіонах, – ось далеко не повний перелік згубних наслідків згаданого негативного явища, яке через це все частіше визнається обставиною, що призвела до виникнення в Україні чергової екологічної катастрофи. У Пояснювальній записці до законопроєкту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за незаконне видобування бурштину або переміщення його через митний кордон України» (№ 2059 від 4.09.2019), ухваленого як Закон від 19 грудня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» (далі – Закон від 19 грудня 2019 р.), на підставі якого КК було доповнено ст. 240¹, зазначається, що внаслідок застосування методів нелегального видобування бурштину щорічно на великих площах української землі змінюється гідрологічний режим, знищуються десятки гектарів лісових масивів і земельних угідь, пошкоджується ґрунтовий і рослин-

ний покрови, псується родючий шар землі, що істотно обмежує можливість подальшої експлуатації ґрунту.

Водночас за результатами вивчення матеріалів судової практики ми переконались у тому, що існуючий механізм кримінально-правової протидії «бурштиновим» правопорушенням, на жаль, є неефективним. Цей факт зумовлений як недосконалістю окремих положень ст. 240¹ КК, так і неправильним її застосуванням. Потреба вирішення відповідних правотворчих і правозастосовних проблем й обумовила написання цієї статті.

Стан дослідження. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 240¹ КК, висвітлювались у працях таких науковців, як В. Бредіхіна, Я. Васильчук, А. Вірт, А. Вознюк, М. Комарницький, М. Максименцев, Т. Миськевич, Л. Мостепанюк, Н. Нетеса, А. Павловська, М. Пластун, Г. Поліщук, Ю. Турлова, Л. Хмуровська, В. Цимбалюк, Р. Черниш та ін. Звертались до вказаної проблематики й автори цих рядків [2; 3; 4].

Попри значимість раніше опублікованих наукових праць, на сьогодні бракує досліджень актуальних проблем кримінальної відповідальності за «бурштинові» зловживання, які ґрунтуються на вивченні матеріалів судової практики.

З огляду на сказане, **метою** статті є висвітлення окремих проблем, пов'язаних із застосуванням кримінально-правових засобів щодо осіб, які вчиняють передбачені ст. 240¹ КК незаконні дії бурштином і, на підставі цього, висунення пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Передусім зауважимо, що, включивши до КК ст. 240¹ і визнавши за потрібне диференціювати кримінальну відповідальність за передбачені нею незаконні дії з бурштином залежно від особи (вчинення таких дій повторно, службовою особою шляхом використання службового становища), вартості предмета злочину (значний розмір) і місця його вчинення (території чи об'єкти природно-заповідного фонду), законодавець, на жаль, проігнорував групові форми співучасті.

Вирішуючи вказану проблему щодо ст. 240 КК до викладення її в редакції Закону України від 15 липня 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин» (далі – Закон від 15 липня 2021 р.), ми звертали увагу на те, що у значній частині випадків незаконне видобування корисних копалин (і бурштин у цьому плані – не виняток) потребує об'єднання значних фізичних, інтелектуальних, майнових та організаційних зусиль декількох осіб задля досягнення єдиного злочинного результату. Факт об'єднання зусиль

декількох осіб свідчить про підвищення ймовірності досягнення ними бажаного результату (незаконного видобування корисних копалин), збільшення обсягів видобування та реалізації корисних копалин (зокрема, завдяки додатковому залученню знарядь і засобів учинення злочину), переходу від ситуаційного (спонтанного, разового) до «професійно-злочинного» видобування корисних копалин у вигляді промислу, набуття професійних навичок учинення злочину, забезпечення якісного «супроводження» чи приховування злочину та його наслідків тощо, а отже, істотно підвищує суспільну небезпеку вчиненого. Ступінь підвищення суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин, вчиненого у співучасті, залежить від кількості співучасників, наявності або відсутності між ними попередньої домовленості, стійкості злочинного об'єднання осіб, наявності або відсутності у такому об'єднанні ієрархічної структури, плану щодо вчинення злочину (злочинів), їх кількості та ступеня тяжкості тощо. Тому найбільш вдалим критерієм для здійснення такого роду диференціації кримінальної відповідальності називались групові форми співучасті, описані в ст. 28 КК [5, с. 398-399].

Суголосно висловлювався А. Вознюк: «Особливості способів порушення правил охорони або використання надр дають підстави стверджувати, що ці злочини в значній частині випадків вчинити одній особі не під силу. Ефективність злочинної діяльності досягається в результаті умисних спільних погоджених дій декількох суб'єктів злочину. Відтак необхідно дослідити можливість введення кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих обставин у вигляді вчинення цього злочину групою осіб за попередньою змовою та організованою групою» [6, с. 303].

Наслідком ж недалекогоглядного підходу, обстоюваного парламентаріями при ухваленні Закону від 19 грудня 2019 р., стало виникнення неприпустимої ситуації, коли у ст. 240¹ КК уніфіковану відповідальність передбачено як за одноособові діяння, так і за поведінку осіб, які вчиняють «бурштинові» злочини у складі різних груп, підвищена суспільна небезпека діянь яких в юридичній літературі, з огляду на низку факторів, визнається аксіоматичною [7, с. 308-315]. Для ілюстрації нелогічності наявного стану речей наведемо типовий приклад із судової практики.

Особа-1 як організатор, керівник та безпосередній виконавець, а Особа-2 та Особа-3 як виконавці у складі створеної організованої групи, реалізуючи єдиний злочинний умисел, за допомогою мотопомпи саморобного виробництва та обладнання до неї здійснили незаконне видобування каміння бурштин-сирцю масою 4,69394 кг вартістю 11 523,23 грн [8].

Попри факт вчинення цього злочину організованою групою, його кримінально-правову оцінку було здійснено з посиланням на ч. 1 ст. 240¹ КК та, як рекомендують окремі дослідники [9, с. 36], із посиланням на ч. 3 ст. 28 КК, що явно не відповідає суспільній небезпеці вчиненого посягання. До того ж усупереч п. 2 ч. 1 ст. 67 КК суд у цьому разі не врахував факт вчинення злочину організованою групою як обставину, що обтяжує покарання.

Щодо згаданої теоретичної рекомендації вказувати у формулі кваліфікації також на ч. 3 ст. 28 КК (ця норма передбачає, яке кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою), то вона (рекомендація), з одного боку, покликана відобразити специфіку вчинення кримінального правопорушення відповідним різновидом організованого угруповання, а, з іншого, суперечить практиці Верховного Суду, яка формується останніми роками та у межах якої дії співвиконавців кваліфікуються лише за статтею (частиною статті) Особливої частини КК і кваліфікації за нормами розділу VI Загальної частини КК «Співучасть у кримінальному правопорушенні» не потребують. Вважаємо, однак, що якщо відповідний склад кримінального правопорушення не передбачає ознак його вчинення «за попередньою змовою групою осіб» та «організованою групою» (як це і має місце у випадку зі ст. 240¹ КК на сьогодні), то кваліфікація вчиненого організатором та учасниками певної групи має здійснюватись із посиланням у формулі кваліфікації на ч. 2 або ч. 3 ст. 28 КК із включенням до юридичного формулювання обвинувачення характеристики «вчинене за попередньою змовою групою» або «вчинене організованою групою».

При цьому, як вже зазначалось, кваліфікація незаконних дій з бурштином, вчинених, наприклад, повторно, має здійснюватись за ч. 2 ст. 240¹ КК, через що таке посягання *a priori* каратиметься істотно суворіше порівняно з аналогічними деліктами, вчиненими за наявності будь-якої групової форми співучасті. Наприклад, за ч. 2 ст. 240¹ КК кваліфіковано дії Особи-1, який двічі (16 лютого і 24 травня 2022 р.) одноособово незаконно видобував бурштин [10].

Постає, скоріше за все, риторичне питання: невже вказані одноособові дії (хоч і вчинені повторно) є небезпечнішими за поведінку організованої групи видобувачів бурштину? Ще більше нерозуміння підхід, втілений у чинній редакції ст. 240¹ КК, викликає з огляду на такі обставини.

По-перше, у загальній (щодо ст. 240¹ КК) ст. 240 КК, присвяченій незаконному видобуванню інших (крім бурштину) корисних копалин і викладеній в редакції Закону від 15 липня 2021 р., встановлено посилену відповідальність

за дії, вчинені не лише організованою групою (ч. 4), а й за попередньою змовою групою осіб (ч. 3). Цей крок є логічним через те, що розглядуваній категорії деліктів проти довілля властива ознака вчинення їх у співучасті [11, с. 18; 12, с. 261]. До того ж посилення кримінальної відповідальності за діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, передбачено більшістю (виняток – ст. 249 КК «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом») інших розміщених у розділі VIII Особливої частини КК норм, в яких йдеться про умисне заволодіння окремими різновидами природних ресурсів (ч. 2 ст. 239¹, ч. 2 ст. 239², ч. 2 ст. 246, ч. 2 ст. 248 КК).

По-друге, за результатами аналізу судової практики ми з'ясували, що зі 100 % (226 випадків) злочинів, кваліфікованих за ст. 240¹ КК, кримінальне провадження щодо яких завершувалось винесенням обвинувальних вироків, 4,9 % (11 випадків) було вчинено організованою групою, а 9,3 % (21 випадок) – за попередньою змовою групою осіб.

Ю. Турлова, посилаючись на статистичні дані Державної судової адміністрації України, відзначає, що серед усіх кримінальних правопорушень проти довілля найбільша частка засуджених, які вчинили злочини у складі груп, характерна саме для злочину, передбаченого ст. 240¹ КК. Зумовлено це способом, в який зазвичай незаконно видобувають бурштин: біля ймовірного місця залягання породи встановлюють компресор і мотопомпу, що складається з двигуна та пожежного насоса; під великим тиском воду подають у ймовірне місце залягання бурштину, внаслідок чого утворюється велика яма, через яку легший за воду бурштин виштовхується нагору. Здійснити ці дії самотужки, без сторонньої допомоги практично неможливо [13, с. 195].

В юридичній літературі також зазначається, що кримінально-промислове видобування бурштину-сирцю нерідко має розгалужену функціональну структуру, яка включає «адміністративне ядро», мережевих «контролерів-модераторів», групи «фізичної підтримки» та нелегальних старателів. Такий розподіл ролей дозволяє результативно здійснювати не лише незаконне видобування бурштину, а й подальший його збут. Бурштин, придбаний у старателів на фільтраційних пунктах ділянок видобування, згодом перепродається оптовим перекупникам, комунікацію з якими підтримують «контролери» і «модератори» середньої ланки у структурі організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на незаконному видобуванні бурштину [14, с. 132, 133]. «Транснаціональна організована екологічна злочинна діяльність здійснюється за такими ключовими напрямками, як незаконна

діяльність у сфері лісозаготівлі, незаконне видобування корисних копалин, бурштину, їх подальший збут» [15, с. 91].

Наведені відомості засвідчують, що вчинені у групових формах співучасті бурштинові зловживання, з одного боку, носять явно непоодинокий характер, а, з іншого, не є нормою для більшості злочинів розглядуваної категорії. Тому доповнення передбаченого ст. 240¹ КК переліку кваліфікуючих ознак за рахунок вказівки на за попередньою змовою групу осіб та організовану групу (ч. 2 і ч. 3 цієї статті КК, відповідно) узгоджувалося б із такими усталеними у кримінально-правовій науці вимогами до конструювання кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, як фактична або вірогідна поширеність на практиці певного більш небезпечного варіанту кримінально протиправної поведінки і водночас нехарактерність цих більш небезпечних варіантів поведінки [16, с. 279].

Зрозуміло, що викладена пропозиція *de lege ferenda* не позбавлена сенсу за умови збереження ст. 240¹ КК як спеціальної кримінально-правової норми.

За викладених обставин пропозиція А. Вірт [17, с. 170-171] передбачити в ч. 2 вдосконаленої ст. 240¹ КК таку кваліфікуючу ознаку незаконного поведіння з корисними копалинами загальнодержавного значення, як вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, заслуговує на підтримку, тоді як відсутність у ч. 3 цієї статті згадування про організовану групу виглядає нелогічною.

Проаналізувавши тенденції призначення покарань за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, ми свого часу рекомендували замість характерного для чинного КК підходу: 1) коли в санкціях частин перших відповідних статей КК поруч із штрафом зазвичай альтернативно згадуються й абсолютно неефективні у цьому разі покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, встановити у них (санкціях) єдиний безальтернативний основний вид покарання – штраф, застосування якого є найбільш адекватною реакцією на вчинення некваліфікованих різновидів посягань на довкілля; 2) коли в санкціях норм, які передбачають відповідальність за відповідні кваліфіковані діяння, згадується або лише позбавлення волі на певний строк, або ще й тільки обмеження волі, вказати в них на два альтернативних основних види покарання – позбавлення волі на певний строк і штраф, що дало б змогу реалізувати принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, зокрема з урахуванням характеру заподіяних наслідків [18, с. 113].

Замість цього законодавець пішов, хоч і неефективним, однак неодноразово апробованим шляхом, закріпивши у санкції ч. 1 ст. 240¹ КК

вказівку не тільки на штраф, а й на обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, а в санкціях ч. 2 та ч. 3 цієї статті – єдине основне безальтернативне покарання у виді позбавлення волі на певний строк (від 4 до 7 років і від 5 до 8 років, відповідно). Вочевидь, у такий спосіб народні депутати України мали намір досягнути підтримуваного окремими дослідниками посилення відповідальності за нелегальний видобуток бурштину та пов'язані з цим дії [19, с. 43]. Проте згадана побудова санкцій призвела до прогнозованих негативних наслідків.

За результатами вивчення 226 обвинувальних вироків, винесених за майже 5-ти річну історію існування ст. 240¹ КК, нами встановлено таке:

1) зі 185 (100 %) розглянутих судами справ за ч. 1 ст. 240¹ КК:

– 82 (44,3 %) завершилися призначенням покарання у виді обмеження волі, від відбування якого у 81 (98,8 %) випадку винні особи звільнялися на підставі ст. 75 КК «Звільнення від відбування покарання з випробуванням»; реальне відбування призначеного покарання мало місце лише в одному випадку (1,3 %) [20];

– 46 (24,8 %) – призначенням позбавлення волі на певний строк, від відбування якого всі засуджені звільнялися на підставі ст. 75 КК;

– 57 (30,9 %) – «реальним» покаранням у виді штрафу.

До речі, враховуючи наведені дані, уточнення потребує інформація окремих дослідників про те, що за результатом застосування ст. 240¹ КК на винних зазвичай накладається саме штраф [21, с. 76];

б) зі 40 (100 %) розглянутих судами справ за ч. 2 ст. 240¹ КК:

– 34 (85 %) завершувалися призначенням покарання у виді позбавлення волі на певний строк, від відбування якого у 33 (97 %) випадках винні особи в звільнялися на підставі ст. 75 КК; реальне відбування призначеного покарання мало місце лише в одному випадку (3 %) [22];

– 2 (5 %) – призначенням не передбаченого санкцією ч. 2 ст. 240¹ КК обмеження волі, від відбування якого всі засуджені звільнялися на підставі ст. 75 КК;

– 4 (10 %) – призначенням так само не передбаченого санкцією ч. 2 ст. 240¹ КК штрафу в різних розмірах (4 705 НМДГ [23], 5 883 НМДГ [24], 6 тис. НМДГ [25] та 8 824 НМДГ [26], відповідно);

в) ч. 3 ст. 240¹ КК була застосована лише одного разу, коли винній особі було призначено передбачене в санкції цієї норми безальтернативне покарання у виді позбавлення волі, від якого вона була звільнена на підставі ст. 75 КК [27]

Підсумовуючи результати аналізу судової практики, можна зробити загальний невтішний висновок про те, що наслідком невдалого конструювання санкцій ст. 240¹ КК стало те, що з 226 осіб, засуджених за вчинення аналізованого злочину, «реального» покарання зазнали лише 63 порушника. При цьому у 61 випадку таким «реальним» покаранням був штраф; щодо обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, то кожний із цих видів покарань був реально застосований... лише по одному разу (!). З приводу подібних ситуацій Ю. Пономаренко слушно веде мову про «наявність істотної розбіжності між законодавчо встановленою караністю кримінальних правопорушень і сукупністю кримінально-правових засобів-установлень, що фактично використовуються судами як покарання» [28, с. 244-245].

З'ясована ситуація не залишає сумнівів у необхідності коригування санкцій ст. 240¹ КК з урахуванням рекомендацій, викладених нами вище.

Недостатня дієвість кримінально-правової протидії «бурштиновим» зловживанням зумовлена не лише прорахунками законодавця (правотворчий фактор), а й наслідком помилок, які допускаються судами при призначенні покарання (правозастосовний чинник). Однією з таких найпоширеніших помилок є відсутність належної індивідуалізації кримінальної відповідальності винних, що, до слова, є характерним і для практики застосування інших норм, розміщених у розділі VIII Особливої частини КК [29, с. 811].

Повторимо, що, на нашу думку, саме штраф є найбільш ефективним покаранням за вчинення як кримінальних правопорушень проти довілля загалом, так і злочину, передбаченого ст. 240¹ КК зокрема. Тому концептуально ми підтримуємо рішення тих судів, які призначали засудженим за незаконні дії з бурштином штрафи. Водночас позитивний ефект від цього кроку значною мірою нівелюється через те, що судді майже завжди (53 із 57 виявлених нами випадків або 93 %) зупинялися на мінімальному розмірі штрафу, передбаченому санкцією ч. 1 ст. 240¹ КК (3 тис. НМДГ). При цьому жодним чином не враховувалась така важлива обставина, яка прямо впливає на ступінь суспільної небезпеки, як вартість бурштину, який ставав предметом злочину, і амплітуда якої (вартості) в різних провадженнях, в яких призначався штраф у розмірі 3 тис. НМДГ, коливалась від, наприклад, лише 151,76 грн чи 31,28 грн і аж до 41 614,61 грн [30], 54 054 грн [31], 62 706,43 грн [32], 75 357,19 грн [33], 77 379 грн [34], 88 844,93 [35] грн і 89 260,32 грн [36]. При цьому маємо зазначити, що навіть у тих поодиноких ситуаціях, коли винним призначався штраф понад 3 тис. НМДГ, його розмір все

одно був близьким до передбаченого санкцією ч. 1 ст. 240¹ КК мінімального (3 500 НМДГ, 4 тис. НМДГ і 5 тис. НМДГ, відповідно). У такій судовій практиці вбачається недотримання такої загальної засади призначення покарання, як врахування ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення.

Іншим проявом згаданої негативної тенденції є відсутність індивідуалізації кримінальної відповідальності осіб, які у вчинюваному у співучасті злочині виконували різні ролі (виконавець, підбурювач, пособник, організатор), а отже, ступінь суспільної небезпеки вчинків яких є різним. Відповідно до ч. 5 ст. 68 КК при призначенні покарання співучасникам кримінального правопорушення суд з-поміж іншого має враховувати характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому за винятком двох випадків, коли організатору було призначено більш суворе покарання, ніж виконавцям (3 500 та 3 тис. НМДГ [37], та обмеження волі і штраф [38], відповідно), в інших кримінальних провадженнях усім співучасникам незалежно від їх ролі призначалося або абсолютно однакове покарання [8; 39; 40], або навіть дещо відмінне (диференційоване) покарання, від відбування якого всі співучасники все одно звільнялися [41; 42].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що ефективність кримінально-правової протидії «бурштиновим» зловживанням в Україні потребує підвищення за рахунок вирішення окремих правотворчих і правозастосовних проблем. Для цього пропонується:

1) доповнити передбачений ст. 240¹ КК перелік кваліфікуючих ознак за рахунок вказівки на вчинення досліджуваного злочину за попередньою змовою групою осіб та організованою групою (ч. 2 і ч. 3 цієї статті КК, відповідно). Таке вдосконалення КК буде узгоджуватись із усталеними у кримінально-правовій науці вимогами до конструювання кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, враховуватиме підвищену суспільну небезпеку незаконних дій з бурштином за наявності групових форм співучасті і відповідатиме вимозі системності кримінального закону в частині відповідальності за посягання на довілля;

2) удосконалити санкції ст. 240¹ КК, закріпивши в її ч. 1 штраф як безальтернативне основне покарання, а в ч. 2 та ч. 3 цієї статті – альтернативні покарання у виді штрафу та позбавлення волі на певний строк;

3) судам більше уваги звертати на індивідуалізацію кримінальної відповідальності осіб, винних незаконних діях з бурштином, яка (індивідуалізація) має бути забезпечена за рахунок неухильного дотримання загальних і спеціальних засад призначення покарання.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок вважаємо питання кримінально-правової оцінки причетності до дій тих, хто вчиняє незаконне добування природних ресурсів з їх природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Війна з Росією : збитки довікллю в Україні перевищили 2 трильйони гривен. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3738398-vijna-z-rosie-u-zbitki-dovkillu-v-ukraini-perevisili-2-triljoni-griven.html> (дата звернення: 27.07.2024).
2. Мовчан Р.О. Кримінально-правова протидія «бурштиновим» правопорушенням : аналіз останніх законодавчих новел. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 53–60.
3. Movchan R., Vozniuk A., Kamensky D., Dudorov O., Andrushko A. Problems of criminal liability for illegal amber mining in Ukraine. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*. 2021. № 6. С. 113–117.
4. Movchan R., Dudorov O., Kamensky D., Vozniuk A., Makarenko T. Criminal liability for illegal acts with amber: law-making and law-enforcement issues. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*. 2024. № 3. Р. 197–203.
5. Дудоров О.О., Комарницький М.В., Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія / за ред. О.О. Дудорова, В.М. Комарницького. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 567 с.
6. Вознюк А.А. Актуальні питання кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр. *Митна справа*. 2014. № 3. С. 300–304.
7. Антонюк Н.О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ: Алерта, 2023. 554 с.
8. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 25 березня 2021 р. у справі № 572/484/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95804347> (дата звернення: 27.07.2024).
9. Єлаєв Ю.Л. Особливості кримінально-правової кваліфікації незаконного обігу бурштину, який вчинено стійкими злочинними об'єднаннями. *Актуальні проблеми правового регулювання економічного відновлення України* : збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (20 жовтня 2023 року) / за заг. ред. М.С. Долинської. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 35–39.
10. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 7 червня 2022 р. у справі № 556/969/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104701887> (дата звернення: 27.07.2024).
11. Особливості досудового розслідування за фактами незаконного видобування бурштину-сирцю : метод. рек. / С.С. Чернявський, Д.О. Алексєєва-Процюк, В.І. Василичук, А.А. Вознюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 32 с.
12. Здоровило І.В. Стан злочинності у сфері незаконного видобування корисних копалин в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3. С. 256–268.
13. Турлова Ю.А. Правозастосовна практика щодо протидії організованим формам співучасті у вчиненні екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 191–198.
14. Марко С. Характеристика типових способів незаконного видобування бурштину в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 130–134.
15. Марко С.І., Заїка С.О. Заходи протидії організованій злочинності проти довіклля в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 88–92.
16. Дудоров О.О., Ємельяненко В.В., Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом : аналіз законодавчих новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 277–286.
17. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с.
18. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони довіклля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1. С. 92–125.
19. Лебідь І.В., Піддубний О.Ю. «Бурштинове питання» в Україні : превенція та наслідки. *Право. Людина. Довкілля*. 2022. Т. 13. № 3. С. 43–49.
20. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 16 червня 2023 р. у справі № 572/1088/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111587785> (дата звернення: 27.07.2024).
21. Мороз О.Т., Ліхо О.А. Аналіз причин та юридичної відповідальності за незакон-

- ний видобуток бурштину. *Вісник НУВГП. Серія «Сільськогосподарські науки»*. 2022. Вип. 3. С. 74–88.
22. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 15 вересня 2022 р. у справі № 570/2998/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106617448> (дата звернення: 27.07.2024).
 23. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 8 серпня 2021 р. у справі № 556/90/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94705745> (дата звернення: 27.07.2024).
 24. Вирок Глибоцького районного суду Чернівецької області від 26 липня 2021 р. у справі № 715/1406/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98572221> (дата звернення: 27.07.2024).
 25. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 9 вересня 2022 р. у справі № 714/785/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106215958> (дата звернення: 27.07.2024).
 26. Вирок Мостиського районного суду Львівської області від 14 липня 2021 р. у справі № 448/563/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98383769> (дата звернення: 27.07.2024).
 27. Вирок Локачинського районного суду Волинської області від 13 грудня 2022 р. у справі № 163/1570/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107849832> (дата звернення: 27.07.2024).
 28. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 718 с.
 29. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О.О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.
 30. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 1 лютого 2023 р. у справі № 572/24/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108771578> (дата звернення: 27.07.2024).
 31. Вирок Острозького районного суду Рівненської області від 7 травня 2021 р. у справі № 567/488/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96753369> (дата звернення: 27.07.2024).
 32. Вирок Костопільського районного суду Рівненської області від 19 липня 2021 р. у справі № 564/1870/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98402742> (дата звернення: 27.07.2024).
 33. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 12 травня 2021 р. у справі № 572/2365/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98085979> (дата звернення: 27.07.2024).
 34. Вирок Острозького районного суду Рівненської області від 3 листопада 2021 р. у справі № 567/904/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100793258> (дата звернення: 27.07.2024).
 35. Вирок Глибоцького районного суду Чернівецької області від 26 травня 2023 р. у справі № 715/1431/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111138868> (дата звернення: 27.07.2024).
 36. Вирок Маневецького районного суду Волинської області від 25 січня 2023 р. у справі № 164/93/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108584885> (дата звернення: 27.07.2024).
 37. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 20 травня 2021 р. у справі № 572/1154/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97074681> (дата звернення: 27.07.2024).
 38. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 16 серпня 2021 р. у справі № 556/1505/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99023425> (дата звернення: 27.07.2024).
 39. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 12 січня 2024 р. у справі № 949/26/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116260870> (дата звернення: 27.07.2024).
 40. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 26 листопада 2020 р. у справі № 572/2189/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93162553> (дата звернення: 27.07.2024).
 41. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 24 березня 2022 р. у справі № 949/292/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103761595> (дата звернення: 27.07.2024).
 42. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 9 серпня 2022 р. у справі № 572/202/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105742458> (дата звернення: 27.07.2024).